

De psyche van de zwevende kiezer en ideologie

Alexander van Loon

25 juni 2009

Universiteit Utrecht

Samenvatting

Onderwerp van dit paper is de relatie tussen de opkomst en het aantal zwevende kiezers, de historische ontwikkeling van ideologische verschillen tussen politieke partijen en de verkiezingsuitslagen. Over één punt is consensus: de verzuiling was een, zo niet de, belangrijk(st)e oorzaak van de opkomst en groei van het aantal zwevende kiezers en het krimpen van de ideologische verschillen tussen de politieke partijen. Over andere factoren die deze twee ontwikkelingen hebben beïnvloed bestaat onduidelijkheid en is het zeer moeilijk om accurate uitspraken te doen. Feiten zijn dat de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 de eerste verkiezingen waren met een groot aantal zwevende (of beter gezegd, wisselende) kiezers, en dat tegelijkertijd vanaf 1986 de kiezers ideologisch naar het centrum bewogen, evenals de politieke partijen in de ogen van de kiezer. De paralleliteit van de laatste twee ontwikkelingen met het grote aantal zwevende kiezers in de verkiezingen van 1994 en 1998 doet het vermoeden rijzen dat zij wellicht de oorzaak waren voor de groei van het aantal zwevende kiezers. Een interessante vraag is of de afname van ideologische verschillen tussen partijen volgens de kiezers ook overeenkomt met de werkelijkheid, of dat de afname misschien te verwijten is aan gebrekkige presentatie van partijen aan de kiezer. Die vraag kan echter niet beantwoord worden.

Een veel gehoorde verklaring voor het gedrag van zwevende kiezers is het afnemen van ideologische verschillen tussen politieke partijen. Het is niet te ontkennen dat de ideologische verschillen tussen politieke partijen na de Tweede Wereldoorlog inderdaad zijn afgenomen, maar in dit paper wil ik beargumenteren dat het verschil nog steeds zeer relevant is. De vraag die ik wil beantwoorden is hoe de opkomst en het gedrag van de zwevende kiezer is te verklaren in Nederland, vooral in welke mate de afname van ideologische verschillen een rol speelt in de verklaring van het fenomeen.

Als eerste zal in het onderzoek de historische ontwikkeling van de Nederlandse politiek na de Tweede Wereldoorlog en het verschijnsel van zwevende kiezers behandeld worden. Daarna zal een scherpe definitie van het begrip worden gegeven, omdat in de literatuur het begrip van zwevende kiezer of de vergelijkbare termen zeer verschillend wordt geïnterpreteerd. Dan komt de kern van het onderzoek aan bod, de verschillende onderzoeken die over zwevende kiezers in Nederland door de tijd heen zijn verricht en de verklaringen die zij geven worden belicht. Daaropvolgend wordt beschreven hoe de ideologische verklaringen en de niet-ideologische verklaringen zich tot elkaar verhouden. In dat kader wordt beschouwd hoe goed kiezers de Nederlandse politieke partijen kunnen plaatsen in het ideologische spectrum, en hoe de wetenschappelijke literatuur ze plaatst. Er wordt afgesloten met een conclusie.

Inleiding

De Liagre Böhl beschrijft de veranderingen in de Nederlandse politiek na de Tweede Wereldoorlog. De belangrijkste partijen wijzigden hun profiel en presenteerden zich voortaan als ‘programma-partij’ in plaats van beginselpartij. De religieuze en levensbeschouwelijke principes van de partijen bleven belangrijk, maar ze werden meer gebruikt als inspiratiebron voor concrete politieke wensen en opvattingen. De Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) zijn de beste voorbeelden van deze verandering. In 1946 wijzigde de SDAP haar naam in Partij van de Arbeid (PvdA) en brak met haar marxistische gedachtengoed, in 1945 veranderde de RKSP veranderde van naam naar Katholieke Volkspartij (KVP) en stelde zich voortaan ook open voor niet-katholieken (Liagre Böhl, 2007, p. 267).

Het is moeilijk om een tijdstip aan te wijzen van het begin van de ontzuiling. Organisatorisch gezien nam de verzuiling tot 1960 weliswaar toe, maar halverwege de jaren vijftig begon een verandering. Het middenkader binnen de zuilenorganisaties nam langzaam aan afstand van de traditionele opvattingen en ging problemen in de samenleving en het persoonlijk leven op een meer zakelijke manier benaderen. In de politiek vormde de PvdA een belangrijke stimulans voor de ontzuiling. De PvdA was een voorstander van het doorbraakstreven, de wens om politieke en religieuze overtuigingen te scheiden. Dat betekende

uit. Zijn definitie impliceert ook dat zweven niet ophoudt na het uitbrengen van een stem (Meerendonk, 1997, p. 23, 24).

Door Van der Kolk wordt een iets andere definitie gehanteerd, hij onderscheidt drie groepen kiezers: aarzelende, zwevende en wisselende kiezers. Aarzelende kiezers zijn kiezers die hebben overwogen op een andere partij te stemmen. Zwevende kiezers zijn kiezers die gedurende de campagne nog geen definitieve keuze hebben gemaakt. Wisselende kiezers hebben in opeenvolgende verkiezingen verschillende keuzes gemaakt (Kolk, 2000, p. 93).

De definitie van Van de Meerendonk verdient de voorkeur, het onderscheid dat door Van der Kolk wordt gemaakt tussen aarzelende en zwevende kiezers is niet relevant, omdat beide groepen onzeker zijn zoals in de definitie van Van de Meerendonk. Daarnaast is de definitie van Van de Meerendonk eenvoudiger, en verdient daarom volgens het scheermes van Ockham de voorkeur omdat het de minste entiteiten veronderstelt.

Voor dit onderzoek wil ik de definitie van Van de Meerendonk toepassen, maar de wisselende kiezers incorporeren. De werkelijke vraagstelling van het onderzoek gaat immers over de verandering van partijkeuze, deze werd echter verhuld door de betekenis van de term zwevende kiezers in het alledaagse taalgebruik.

De verklaringen voor veranderende partijkeuze

Net als Böhl noemt Meerendonk ook de ontzuiling als factor in de opkomst van zwevende kiezers (Meerendonk, 1997, p. 6). De conclusies uit zijn onderzoek luiden dat de variabelen leeftijd, het belang dat wordt gehecht aan wie regeert, beleidstevredenheid en politieke cynisme een belangrijke invloed hebben op de mate van zwevendheid van de kiezers. Zweven komt meer voor in het geval dat kiezers jonger zijn, het belangrijk vinden wie er regeert, minder tevreden zijn over het gevoerde beleid en politiek cynischer zijn. Het

niveau van politieke kennis en de interesse van kiezers oefenen geen belangrijke invloed uit op het zweven van kiezers (Meerendonk, p. 46, 47).

Door Van der Kolk wordt een duidelijke verandering in de toename van aarzelende, zwevende en wisselende kiezers pas waargenomen bij de verkiezingen van 1994, en is er dus geen sprake is van een langzame toename van deze groepen kiezers sinds de jaren zestig. Modernisering kan niet de oorzaak zijn van het gedrag. De verschillen tussen aarzelende, zwevende en wisselende kiezers zijn bijzonder klein. Opleiding lijkt een rol te spelen als oorzaak van het gedrag van deze kiezers, maar die oorzaak houdt geen stand als ook rekening wordt gehouden met de leeftijd van deze kiezers. Het is niet zeker of een generatie-effect de oorzaak is, jongeren aarzelen, zweven of wisselen weliswaar meer dan ouderen en zijn vaak hoger opgeleid, maar alle kiezers ontwikkelen naarmate zij ouder worden een sterkere binding met partijen. Overduidelijk is het gedrag afhankelijk van politieke context. Omdat er zoveel verschillende variabelen zijn die de oorzaak kunnen zijn, maar niet onafhankelijk zijn te onderzoeken, zijn accurate uitspraken over de opkomst van de groep aarzelende, zwevende en wisselende kiezers niet mogelijk (Kolk, 2000, p. 104).

De verklaringen van Van de Meerendonk en Van der Stolck verschillen op details, maar beide verklaringen bedienen zich van het aspect van de achtergrond van de kiezer en het politieke aspect, hoe de kiezer over de politiek denkt. Van Holsteyn geeft een verklaring van de partijkeuze van de kiezer en behandelt daarmee het politieke aspect. Als oorzaak van de verandering wordt wederom naar de verzuiling gewezen, verkiezingen in de eerste helft van de twintigste eeuw vallen meer te karakteriseren als volkstellingen die de machtsverhoudingen tussen de zuilen vaststelden dan als een verkiezingsstrijd tussen politieke partijen. Het electoraat stemde als gevolg van de verzuiling op basis van religieuze en sociaal-economische motieven (Holsteyn, 2000, p. 109).

Met het einde van de verzuiling is in de perio-

Tabel 2: Zetelwijzigingen Tweede Kamer van 1956 tot 2006 (vóór 1956 100 zetels)

Jaar	56	59	63	67	71	72	77	81	82	86	89	94	98	02	03	06
Zetels	7	8	9	15	20	20	19	14	15	17	8	34	25	46	24	30

de vanaf 1970 tot en met 2000 een sterke afname van aan de verzuiling gerelateerde motieven om te stemmen in het aandeel van stemmotieven, het aandeel van het verzuilde motief bedraagt minder dan 60% in 1970 en daalt naar minder dan 30% in 2000. Het aandeel van politiek-inhoudelijke motieven stijgt in dezelfde periode van meer dan 30% naar minder dan 50%. De aandelen van de motieven gerelateerd aan machtsvraag en aan de korte termijn stijgen ook in mindere mate. Voor een groot deel van het electoraat is het programma van de politieke partij, specifieke strijdpunten, de eigen politieke principes en hoe politieke partijen die principes kunnen uitdragen belangrijker geworden. Er heeft dus een verandering opgetreden, maar Van Holsteyn acht deze verandering niet ingrijpend (Holsteyn, 2000, p. 116, 120).

De rol van ideologie in veranderende partijkeuze

Ideologie speelt een belangrijke rol in de verklaring van het stemgedrag, kiezers blijken in een ruime meerderheid in staat te zijn om hun posities te bepalen op de ideologische schaal van links-rechts. In de periode van 1971 tot en met 1998 was er aanvankelijk sprake van polarisatie, met het jaar 1977 als hoogtepunt. Maar na dat jaar voltrekt zich een structurele afname van de verschillen tussen kiezers op de schaal van links-rechts. In de periode van 1971 tot en met 1986 is er sprake van een structurele toename van de verklaringskracht van ideologie voor het stemgedrag, maar deze wordt in de periode van 1986 tot en met 1998 gevolgd door een even structurele daling. De sinds 1986 opgetreden afname van ideologische verschillen tussen kiezers is een belangrijke oorzaak voor die ontwikkeling (Wijnen, 2000, p. 151).

Hoewel verwacht zou kunnen worden dat politieke strijdpunten en de beoordelingen van het regeringsbeleid en politieke leiders een belangrijkere rol zouden spelen in het opzicht dat ideologie aan belang inboet, is dat niet het geval. De politieke strijdpunten volgen een identieke ontwikkeling, evenals in belangrijke mate de beoordeling van het regeringsbeleid. Wel is vanaf 1986 is het belang van het vertrouwen dat kiezers hebben in politieke leiders toegenomen. De mogelijk-

heid tot verklaring van partijkeuze door middel van ideologische oriëntatie van de keizer en politieke strijdpunten loopt parallel met de ontwikkeling van afnemende polarisatie zoals de kiezers die waarnemen. Vooral de PvdA en het CDA bewegen na 1986 sterk naar het midden, wat de verschillen de drie grote partijen steeds kleiner wordt (Thomassen, 2000, p. 204-206).

Deze ontwikkelingen kunnen niet aan maatschappelijke veranderingen worden toegeschreven omdat de verandering te snel plaatsvond. Wederom is geen sluitende verklaring te geven, maar lijken de oorzaken te liggen in een combinatie van maatschappelijke en politieke factoren (Thomassen, 2000, p. 216).

De ontideologisering van de Nederlandse politiek, het afnemende belang van politieke strijdpunten voor de verklaring van verkiezingsuitslagen en het zeer grote aantal wisselende kiezers in de verkiezingen van 1994 en daarna lijken niet toevallig met elkaar gelijk te lopen. Waarschijnlijk is er sprake van een verband tussen de ontideologisering en het grote aantal wisselende kiezers, die besluiten om van partij te wisselen omdat de politieke partijen zich in hun ogen gebrekking profileren.

Tot zover zijn de publicaties die over dit onderwerp behandeld geschreven in de jaren 1997 en 2000. Sinds het jaar 2000 hebben zich echter grote veranderingen voltrokken. Pim Fortuyn zorgde voor een politieke aardverschuiving met zijn LPF en werd vermoord, Theo van Gogh werd vermoord, op 11 september 2001 werd een grote terroristische aanslag gepleegd op het World Trade Center, en Geert Wilders werd populair met zijn PVV. Al deze gebeurtenissen zijn oorzaken en/of gevolgen van polarisatie, die weer terug van weg geweest lijkt te zijn in de Nederlandse politiek.

Van Holsteyn heeft later in 2005 een recentere titel gepubliceerd over onderzoek naar de Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21ste eeuw. Hoewel er in de eerste vijf jaar van de nieuwe eeuw de mening wordt gehoord dat de ideologische tegenstelling van links-rechts niet meer relevant is, is dat niet juist. De termen links en rechts blijven bruikbaar, en werden met de verkiezingen van 2002 extra relevant omdat de uitslag van die verkiezing werd gezien als een 'ruk naar rechts' van het electoraat (Holsteyn & Ridder, 2005, p. 96). Wanneer de positie waar kie-

zers zichzelf plaatsen op de links-rechts dimensie wordt geanalyseerd, blijkt dat in 2002 inderdaad sprake te zijn van een groter aandeel kiezers dat zich naar rechts beweegt. Dat was echter van korte duur omdat de gegevens van 2003 uitwijzen dat het electoraat in dat jaar een sterkere beweging, een 'ruk' naar links, maakte. Per saldo is de verandering dus gering, maar waarschijnlijk is er een verband geweest tussen de opkomst en ondergang van de LPF en de tijdelijk rechtser ideologische oriëntaties van de kiezers in 2002. In ieder geval is de beweging van partijen naar het ideologische midden gestopt volgens de percepties van de kiezers in 2002 (Holsteyn & Ridder, p. 99).

Het grote aantal wisselende kiezers in de verkiezingen van 1994 en 1998 zijn mogelijk uit te leggen aan de hand van de ontwikkelingen vanaf 1986, maar de verkiezingen vanaf 2002 zijn dat niet. Volgens Van Holsteyn zijn de grote verschuivingen in die verkiezingsuitslagen veroorzaakt door het veranderde aanbod van politieke partijen zoals de LPF. De partijen zijn veranderd, niet de kiezers, waarvan een groot deel al een langere tijd moeite had met de multiculturele samenleving. Juist toen zij in de LPF de juiste vertegenwoordiger van hun belangen zagen hebben zij voor de politieke aardverschuiving gezorgd (Holsteyn & Ridder, 2005, p. 228).

Een interessante vraag is of de percepties van de kiezer van de ideologische posities van de politieke partijen goed aansluiten bij de werkelijk-

heid, zoals die beschreven wordt door de wetenschappelijke literatuur. De applicatie voor de verkiezingen van de Tweede Kamer van 2006 op de website van het Kieskompas, mede samengesteld door de politicoloog Krouwel, geeft een grafische weergave van de posities van partijen op de dimensies van links-rechts en progressief-conservatief op basis van hun standpunten („Kieskompas”, 2006). Helaas is een dergelijke positionering van de partijen voor voorgaande verkiezingsjaren niet beschikbaar, maar de afstand van de partijen in de positionering voor 2006 is in ieder geval betekenisvol.

Wellicht zijn de politieke partijen in werkelijkheid ideologisch verder van elkaar verwijderd dan de kiezers denken. Misschien ook in het geval van de Paarse kabinetten in de periode die gekenmerkt werd door een beweging naar het ideologische midden van de kiezers zelf en van de partijen volgens het oordeel van de kiezers. Als dat zou kloppen zou het vooral de presentatie van de partijen richting de kiezer kunnen zijn die de kiezers deed denken dat de ideologische verschillen steeds beperkter werden. Ook in dit onderzoek zijn geen harde conclusies te trekken, net als in de bestudeerde literatuur. Het valt op dat er geen recent onderzoek is naar het samenspel tussen zwevende kiezers, ideologie en verkiezingsuitslagen in de Nederlandse politiek. Meer onderzoek is nodig om de fascinerende wisselwerking te onthullen.

Referenties

- Holsteyn, J. J. M. van. (2000). De kiezer verklaart: Over redenen van de partijkeuze in heden en verleden. In J. Thomassen, K. Aarts, & H. van der Kolk (Red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Holsteyn, J. J. M. van & Ridder, J. M. den. (2005). *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Kieskompas. (2006). **retrieved** juni 25, 2009, **from** <http://www.kieskompas.nl/>
- Kolk, H. van der. (2000). Aarzelende, zwevende en wisselende kiezers. In J. Thomassen, K. Aarts, & H. van der Kolk (Red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Liagre Böhl, H. de. (2007). Consensus en polarisatie: Spanningen in de verzorgingsstaat 1945-1990. In *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*. Nijmegen: SUN.
- Meerendonk, B. van de. (1997). *Zwevende Kiezers* (masterscriptie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1997).

- Thomassen, J. (2000). Politieke veranderingen en het functioneren van de parlementaire democratie in Nederland. In J. Thomassen, K. Aarts, & H. van der Kolk (Red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wijnen, P. van. (2000). Ideologische oriëntaties en stemgedrag. In J. Thomassen, K. Aarts, & H. van der Kolk (Red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu Uitgevers.